

FRÁTER OLIVÉR

Erdélyi mint hadszíntér 1916–1922-ben

Román területi aspirációk Erdély megszerzésére

Az Erdély megszerzésére irányuló román területi aspirációk a modern nemzetállam kialakulásának folyamatába illeszkedően, már a XIX. század második felében konkrét formát öltöttek. A román nép latin eredet- és ösztartozás tudatának kialakítása és felerősítése terén az ekkor formálódó hazai és regátbéli román intelligencia meghatározó feladatot vállalt. Ekkor hozták létre azon szervezeteiket, amelyek működési helyüktől függően, nyílt vagy burkolt eszközök révén igyekeztek a nemzetközi sajtó és közvélemény, valamint az egyes nyugati nagyhatalmak politikusainak figyelmét felhívni kisebbségi helyzetükből fakadó joghátrányaikra, és egyben megnyerni őket egyesülési szándékuk támogatására.

A világháború kitörését követően a román koronatanács semlegességi nyilatkozatban fejezte ki álláspontját. I. KÁROLY 1914. október 10-én bekövetkezett halála után Románia politikai orientációja egyre inkább az antant hatalmak felé gravitálódott. Kivárási politikájának célja az volt, hogy az antant számára legszükségesebb pillanatban (BRUSZILOV-offenzíva) ajánlja fel katonai segítségét a megfelelő területi kompenzációk fejében. Az antant és Románia 1916. augusztus 17-én kötött titkos katonai megállapodása szerint Románia hadba lépése esetén megkapja Bukovinát, az egész Bánságot, a történeti Erdélyt és Kelet-Magyarország területeit nagyjából a Tisza vonaláig¹, míg ugyanebben az időben az antant a szaloniki fronton és a galíciai hadszíntéren indít offenzívát². Augusztus 17-én tehát, amikor egyrészt BRUSZILOV indította támadás feltartóztatása, másrészt az angol-francia Somme menti támadás kivédése a központi hatalmak erejét már a végsőkig feszítette meg, Románia az antant oldalán megindította csapatait Erdély elfoglalása céljából.

Az őszi 1918-as forradalom és az 1918-as erdélyi katonai helyzet

Az 1916-ban fiaskóval végződött román katonai vállalkozást követően, az első világháborút vesztes államként befejező Magyarország erdélyi és keleti területeinek megszerzése érdekében Románia 1918-ban újból elérkezettnek látta az időt. Erre számára az nyújtott kedvező lehetőséget, hogy Magyarország történeti fejlődésében 1918. október 30-án sorsfordító változás következett be. Az úgynevezett őszi 1918-as forradalom győzelme révén az uralkodó gróf KÁROLYI MIHÁLYT nevezte ki az or-

¹ A Vásárosnamény–Debrecen–Szeged vonalig

² Az orosz vezetés Bukovinában és Volhíniában vont össze jelentős erőket az Erdélybe történő román betörés elősegítése céljából.

szág miniszterelnökévé. Magyarország külpolitikai helyzetét ekkor alapvetően az Osztrák-Magyar Monarchia keretein belül elszenvedett katonai vereség határozta meg. A fegyverszüneti tárgyalások a Padova melletti Villa Giustiban zajlottak, ahol Ausztria-Magyarországot WEBER gyalogsági tábornok, az osztrák–magyar fegyverszüneti bizottság elnöke képviselte. Az antant által diktált feltételeket WEBER tábornok november 1-jén kapta kézhez, és november 3-án délután három órakor DIAZ francia tábornok előtt írta alá. A szerződés szövegét és aláírásának tényét a hadsereg-főparancsnokság a magyar kormánnyal november 3-án táviratilag tudatta³. E fegyverszüneti szerződés pontjai között szerepel a fegyverek letétele az összes fronton, a szövetséges csapatok szabad mozgásának biztosítása, a dunai flottilla átadása, mindemellett a román határtól kezdődőleg egy tizenöt kilométer széles övezet kiürítése a Duna és Száva felett, illetve a Drinától nyugatra a szerb és a montenegrói határhoz viszonyítva. A szerződésben kizárólag az olasz frontszakasz vonatkozásában állapítottak meg demarkációs vonalat, tehát Magyarország tekintetében a mindenkori országhatár jelentette a megszállási övezet határát.⁴ November 4-én KÁROLYI MIHÁLY érintkezésbe lépett az antant balkáni főparancsnokságával, FRANCHET D'ESPEREY francia tábornokkal, és tudatta vele, hogy tárgyalások végett bizottságot fog küldeni Belgrádba. FRANCHET D'ESPEREY ugyan Párizsból mandátumot nyert a magyar kormány kiküldött bizottságával való tárgyalások lefolytatására, de csakis olyan kérdésekben, amelyek a DIAZ-féle fegyverszüneti szerződés pontjainak Magyarországra való gyakorlati alkalmazására vonatkozik. A bizottság 1918. november 7-én délután hét órakor jelent meg FRANCHET D'ESPEREY előtt.⁵ KÁROLYI felolvasott beszédében utalt arra, hogy WEBER tábornok nem volt feljogosítva arra, hogy a független Magyarországot képviselje, így az általa kötött fegyverszüneti szerződést az új magyar kormány nem ismeri el. Károlyi tehát új szerződés megkötését szorgalmazta, ami fontos legitimációt jelentett a kormány számára.⁶ A delegáció végül elfogadta FRANCHET D'ESPEREY tábornok feltételeinek összes pontját, aki az

³ Nem igaz tehát az, hogy a KÁROLYI-kormány nem ismerte a szerződés szövegét. RUBINT DEZSŐ közlése szerint (RUBINT DEZSŐ: *Az összeomlás*. Budapest, 1937. 213.) az ezt bizonyító sürgönyök a Magyar Hadügyminisztériumban 28.083/el. 16., 28.179/el. 1., 28.327/el. 10. számok alatt fellelhetők voltak.

⁴ Erre a körülményre, amely a november 13-án Belgrádban megkötött fegyverszüneti megállapodás és a padovai szerződés határozványai közötti eltérő kötelezettségek kapcsán adódtak, a Magyar Hadügyminisztérium is reagált, és válaszlépésként egy DIAZ tábornokhoz küldendő bizottság küldését helyezte kilátásba. Ld. bővebben: *Hadtörténeti Levéltár (HL) Polgári demokratikus (Polg. dem). 3. dob. sz. n.*

⁵ A küldöttség tagjai voltak többek között: KÁROLYI MIHÁLY min. eln., JÁSZI OSZKÁR nemzetiségi min., br. HATVANY a Nemzeti Tanács képviselőjében, BOKÁNYI DEZSŐ, a Munkástanács képviselője, CSERNYÁK százados a Katonatanács képviselőjében, valamint STIELLY VALTER százados

⁶ Új szerződés megkötése az antantnak is érdeke volt, mivel a padovai szerződés csak az antant olaszországi stratégiai status quójára vonatkozott, ugyanakkor az 1918. júliusában a balkán hadsereg élére állott FRANCHET D'ESPEREY szeptember 15-én megkezdte a támadást Görögország északi határánál, amikor pedig Padovában megegyeztek, már elkezdte az átkelést a Dunán és a Száván. (EÖRDÖGH: *Erdély... i. m. 19.*)

aláírás előtt Párizsból újból engedélyt kér a szerződés megkötésére. Károlyiék, miután a válasz bevárására Újvidéken hátrahagyták STIELLY VALTER századost, visszatartak Budapestre, azzal egyetemben, hogy aláírás végett Belgrádba indítják Linder Béla volt hadügyminisztert. LINDER 13-án este érkezett Belgrádba, ahol a magyar kormány nevében éjjel fél 12-kor aláírta a padovai szerződés határozványainál jóval kedvezőtlenebb feltételeket támaztó katonai szerződést.⁷ A szerződést az antant részéről PAUL-PROSPER HENSYS francia tábornok és a szerb hadsereg főparancsnoka, ŽIVOJIN MIŠIĆ vajda írták alá. Az így megállapított, Magyarország határainál jóval északabbra, illetve nyugatabbra húzódó demarkációs vonal Barcs felett válik el az országhatártól, majd a Pécs, Baja és Szabadka vonalat követve, ezeket a városokat elcsatolva, Szeged alatt a Maros vonalát követi egészen Marosvásárhelyig, ahonnan egyenes vonallal Besztercén át a Felső-Szamos folyását követve, a Radnai-hágónál éri el újra a határt. A szerződés többek között lefekteti, hogy a „demarkációs vonalnak tisztán katonai jellege van, tehát nem tekinthető politikai vagy gazdasági határnak – illetve, hogy – a teljes hatalommal való megszállás alatt csakis a legszorosabb értelemben vett katonai hatalom gyakorlása értendő, amely a megszállás előtt gyakorolt polgári közigazgatás és igazságszolgáltatás hatáskörét semmiben nem érinthesi. [...] Ehhez képest a megszállott területen a polgári közigazgatás (csendőrség, rendőrség) és igazságszolgáltatás minden ágazatban, az összes állami törvényhatósági és községi hatóságok és közegek működésüket az eddigi jogszabályok szerint változatlanul folytatják. A közalkalmazottak állásaikban megmaradnak, és a megszállás ideje alatt is kizárólag felettes hatóságaiknak vannak alárendelve.”⁸ A szerződés továbbá Magyarország számára 6 gyalogos és 2 lovas hadosztály fegyverben tartását engedélyezte.⁹ Fontos szabályozása továbbá a szerződésnek, hogy az antant jogosítványt nyert Magyarország stratégiai pontjainak megszállására, függetlenül attól, hogy azok a demarkációs vonalon belül vagy kívül fekszenek. Jogi értelemben a belgrádi egyezmény csakis kiegészítő része lehetett volna a padovai fegyverszüneti szerződésnek, és kizárólag a fegyverszüneti állapot időpontjára és részleteinek szabályozására kellett volna korlátozódnia. Az ilyen értelemben vett szerződés megkötését azonban egyik fél sem szorgalmazta.

Erdély katonai helyzeté és a román offenzíva megindulása

A marosvásárhelyi csendőrszárny számol be arról az eseményről, mely szerint első alkalommal november 12-én délután egy órakor léptek az első román csapatok a Gyergyótölgyesi-szoroson át behatolva Magyarország területére, elfoglalva Gyergyó-

⁷ A szerződés pontos címe a következő: „*Convention militaire réglant les conditions d'application pour la Hongrie de l'armistice entre les Alliés et l'Aurriche-Hongrie.*”

⁸ HL. Polg. dem. 3. doboz 3457 .f.

⁹ APÁTHY ISTVÁN, későbbi kelet-magyarországi főkománybiztos jegyzi meg, hogy: „*ba akkor annyi katonánk fegyverben lett volna, ma (1920. XII., megj. tőlem F. O.) bizonyára legalább is nem ennyire volna csonka a Csonka-Magyarország.*” (APÁTHY ISTVÁN: Erdély az összeomlás után. In: *Új Magyar Szemle* 1921. XII. 2–3. 147.)

tölgyest, Gyergyóhollóig haladva előre.¹⁰ Fontos kiemelni az ezen eseményről beszámoló jelentéseket azért, mivel mindezen román behatolások a november 13-ai belgrádi katonai konvenció aláírása előtt történtek, tehát semmiféle jogi alapjuk nem volt. November 13-tól 20-ig, a románok a Felső-Moldvából Erdélybe vezető négy szorost (Tölgyesi-, Gyimes-, Úz-, Ojtoz-) gyenge csapatokkal birtokba vették, és különítményekkel a Tölgyesi szoros kijárait (Borszéket és Tölgyest), a Békás-szorost, a Gyimesi-szoros kijáratánál fekvő helységeket (Gyimesbükköt és Gyimesközépkot), az Úz-szoros kijáratánál Csíkszentmártont, valamint az Ojtozi-szorosnál található Sósmezőt és Berecket megszállták, az Olt és Felső-Maros völgyébe pedig járőröket toltak előre.¹¹ Ezen előretolt csapatok mögött az Erdély megszállására kijelölt román erő Felső-Moldvában vonult fel.

A Moldva völgyeiben felvonult két román hadosztály november 24-én négy oszlopban kezdte meg az előnyomulást a határon. A 7. hadosztály, egy dandár tüzer-séggel Dorna-Vatra térségéből a Borgói-hágón, a Beszterce völgyében Dorna-völgy (XI.13.), Borgóprund (XII.1.), Beszterce (XII.8.), Bethlen irányában, a Radnai-hágón át pedig a Szamos völgyében Óradna (XI.13.), Naszód (XII.8.), irányban, Bethlennél egyesülve a déli szárnyal, december végéig Désig nyomult előre. E hadosztály általános feladata volt a Szilágysomlyó–Nagybánya–Máramarossziget–Dés térséget birtokba venni. Dés december 21-én, Nagybányát pedig 1919. január 9-én foglalták el a román csapatok, hogy onnan induljanak tovább, a belgrádi konvencióban megjelölt demarkációs vonalat átlépve, Szilágycseh (I. 20.), Zsibó (I. 13.), és Zilah (I. 16.) irányába.

A 6. hadosztály három behatolási ponton tört be Erdélybe. Egy dandár a Tölgyesi szoroson keresztül Gyergyótölgyes (XI. 12.), Borszék (XI. 24.), Maroshévíz (XI. 29.) elfoglalása után kétfelé válva délen Gyergyószentmiklóst, északon pedig, a Maros völgyében haladva Mesterháza (XI. 29.) és Szászrégen (XI. 30.) után, Niculescu ezredes vezetésével Marosvásárhelyt (XII. 2.) foglalta el. Ez a szárny fejlődött fel a Maros mentén egészen Marosújvár (XII. 10.) térségéig.

November 28-ra a Felső-Maros vidéke és az Olt völgye már meg volt szállva, Csík vármegye a románok fennhatósága alá került. A Csíkszeredát megszálló haderő a közeli Csíkszentdomonkos (XI. 30.) megszállása után, a Hargitán átkelve, a Nagy-Küküllő völgyében folytatta az előnyomulást.

Összegezve az 1918-as év hadi eseményeinek ismertetését, megállapíthatjuk, hogy a Romániából visszavonuló német haderő zöme december 4-e körül a Maros és Nagy-Küküllő folyókat érte el, a végoszlopok pedig Brassóból Segesvárra és Medgyesre, Nagyszebenből Gyulafehérvárra, Petrozsényből pedig Hátszegre kerültek, így a románok Erdély megszállását már déli irányból is foganatosíthatták. Ennek értelmében a 2. vadász hadosztály első osztagai december 5-én a Tömösi-szoroson át először Brassóba, majd Fogaras (XII. 7.) elfoglalását követően Nagyszebenbe

¹⁰ HL Polg. dem. 14. doboz 382. f.

¹¹ Az első román betörésekre bővebben ld. FRÁTER OLIVÉR: *Erdély román megszállása 1918–1919*. Tóthfalu, 1999. 25–36., valamint térképek 117–133.

(XII. 10.) érkeztek, ahol egyesültek a Vöröstorony-szoroson keresztül behatoló egységekkel. További előrenyomulásuk Szászsebestől északra Gyulafehérvár, illetve déli irányba, Szászváros térségébe történt. A legnyugatabbi betörési ponton, a Vulkan-szoroson keresztül bevonuló haderő Petrozsény (XII. 5.) elfoglalása után Hát-szegre (XII. 12.), majd onnan nyugati irányba Karánsebesre (I. 16.), valamint Dévára (XII. 14.) tört előre, hogy onnan majd a Maros demarkációs vonalat átlépve Zám (I. 18.) és Brád (I. 18.) felé törjön előre.¹² Petrozsény és térségének megszállása – amelynek eseményeiről és következményeiről egy későbbi külön fejezetben ejtünk szót – Magyarország számára igen komoly gazdasági következményekkel járt, mivel a demarkációs vonal által kettévágott Erdély déli, megszállt felén számos olyan nyersanyaglelőhely volt, mint például a Zsil-völgyi feketeszen bányavidék, amelyek a magyar gazdaság működőképességének fontos elemei voltak. A terület megszállása révén – bár a gazdasági potenciál feletti rendelkezést a belgrádi konvenció garantálta a magyar állam számára¹³ – ezen nyersanyag-lelőhelyek megszűntek a magyar gazdaság számára létezni.¹⁴

Elmondható tehát, hogy a három román hadosztály 1918. december 2–12. között mindenütt elérte a Maros demarkációs vonalat, sőt néhány helyen át is hatolt rajta. A román haderő tehát a Keleti- és Déli-Kárpátok szorosai után, a Hargita–Barót-hegység által alkotott, Erdélyen belül egyedüliként lehetséges második védelmi vonalon is átlépett. A Marosnál a magyar haderő csak pillanatnyi sikereket tudott volna elérni. Ezért volt később szükséges a harc esélyes felvétele szempontjából egészen a Királyhágó környékéig visszavonni, és ott csoportosítani a magyar csapatokat.

A Maros-vonalon túl

Tovább haladva az 1918-as román offenzíva eseményeinek megismerésének fonalán, elmondhatjuk, hogy a Marosvásárhelyet megszálló 6. román hadosztály csapatai december 8-án osztagot toltak át a Maroson. Mezőbándra egy 30, Mezőmadarasra pedig egy 30 főből álló különítmény érkezett. Mivel ezen helységek a demarkációs vonalon túl feküdtek, a román haderő megszegte a belgrádi katonai konvenció demarkációs vonalra vonatkozó szabályozását. Ugyanekkor egy 100 főből álló román csapat Beszterce felől vasúton érkezve megszállta a szintén a demarkációs vo-

¹² A román hadsereg betörési helyei, előrenyomulási útvonala, és az egyes városok megszállásának időpontja, RUBINT: *Az összeomlás* c. könyvének 63-as számú térképmelléklete alapján lettek megadva.

¹³ Idézzve a belgrádi konvenció I. pontjának negyedik bekezdését: „*A megszállott területeken fekvő ipari és egyéb telepek, valamint bányaművek üzemének folytatása és a termelőanyagok, mezőgazdasági termékek és állatok felhasználása és elszállítására nézve ezen túl is a magyar kormány és az illető telepek vezetőségeinek rendelkezései a mérvadók.*”

¹⁴ Idézzve a belgrádi konvenció I. pontjának negyedik bekezdését: „*A megszállott területeken fekvő ipari és egyéb telepek, valamint bányaművek üzemének folytatása és a termelőanyagok, mezőgazdasági termékek és állatok felhasználása és elszállítására nézve ezen túl is a magyar kormány és az illető telepek vezetőségeinek rendelkezései a mérvadók.*”

nalon túl fekvő Naszódot.¹⁵ December 9-én Marosvásárhelyről kiindulva egy 1300 fős, tüzérséggel kiegészült reguláris román haderő, átkelve a Maroson, Aranyosgyéres, Torda irányába hatolt előre.

A magyar kormány, érzékelve az erdélyi hadszíntéren történő hadi események általa semmilyen eszközzel befolyásolni nem képes folyamatát, 1918 decemberében végre két igen jelentős belpolitikai intézkedésre szánta el magát. Az első, a december 6-án megtartott minisztertanácson elfogadott rendelet értelmében a Kelet-Magyarországi Főköormánybiztosság felállítása volt.¹⁶ A hivatal december 13-án kezdte meg működését, élére DR. APÁTHY ISTVÁN került.¹⁷ A főköormánybiztosság elsődleges feladata a magyar kormánnyal és a megszálló román haderő vezetésével való kapcsolattartás, a kelet-magyarországi területek igazgatása és a területen élő magyar lakosság érdekképviselete volt. A kormány másik intézkedése az öt legfiatalabb korosztály, az 1896–1900-as évfolyambeli legénység bevonulását elrendelő hadiparancs kiadása volt.

A román csapatok a Maros-vonal átlépését követően gyors iramban vonultak Kolozsvár irányába. Fölvonulási útjukból felismerhető volt, hogy céljuk a magyar Alföldre történő leghamarabbi kijutás. Gyors offenzívájuk révén a Magyar Honvédelmi Minisztérium által behívott korosztályok bevonulásának megakadályozását is célul tűzték ki. Kolozsvár megszállásával a románok az erdélyi részek fő vasúti vonalát és egyben legfontosabb vasúti gócpontját kívánták birtokukba venni. A román hadsereg gyorsított előrehaladásának célja nyilvánvaló volt, nevezetesen, hogy katonai erővel kívánták biztosítani a gyulafehérvári nemzetgyűlés határozatában szereplő területi követeléseiket.¹⁸

Tisztviselői helyzetkép

A román megszállás a magyarság hivatali közegeiben szolgálatot teljesítő rétegeire, a köztisztviselőkre mérte talán a legjelentősebb hatást. A velük szemben történő fellépés azonban már a forradalmak időszaka alatt elkezdődött, állandó létbizonytalanságot gerjesztve tagjaik számára. Társadalmi struktúrájuk lebomlásának folyamata azonban a román megszállás idején vált visszafordíthatatlanná.

A Magyarországon 1918 októberében lezajlott forradalom nemcsak politikai vonatkozásban éreztette hatását, hanem egyben sokrétű társadalmi változást is előidé-

¹⁵ Egy jelentés számol be mindkét esetről, azzal a kiegészítéssel, hogy a román járőrök a magyar nemzetőröket lefegyverezték és a lakosságnál lévő katona–ruházatot lefoglalták. (HL Polg. dem. 14. dob.180. f.)

¹⁶ A hivatal pontos címe JÁSZI javaslatára a következő volt: „A kelet-magyarországi magyarság védelmére alakított főköormánybiztosság”

¹⁷ A főköormánybiztosság 14 ügyosztállyal, egy szakosztállyal és egy segédhivatallal jött létre. A románokkal való érintkezéssel és a népjóléti ügyekkel megbízott ügyosztályt JORDÁKY LAJOS, a kulturális ügyosztályt JANOVICS JENŐ, a pénzügyi ügyosztályt Horváth Emil, a közigazgatási ügyosztályt pedig PAPP JÓZSEF irányította.

¹⁸ *Székegy Újság* 1918. december 8. 1. (Az 1918-as év hadi eseményeiről ld. bővebben FRÁTER OLIVÉR: *Erdélyi magyar helyzetkép 1916–1919-ben*. In: Hamvas Füzetek, 2003.

zett. Kihatása a társadalom egy jól körülhatárolható rétegére, a köztisztviselői, közalkalmazotti rétegre is jelentős hatást gyakorolt. Az idegen katonai megszállás alá került országrész-területek tisztviselői rétege a forradalom kitörésének közvetlen hatásaként azt érezte, hogy a rendvédelmi szervek működésének megbénulásával saját működésük is veszélybe került. A legveszélyeztetettebb helyzetbe az állami hatalmat helyi szinten képviselő községi jegyzők kerültek. A lakosság részéről ellenük irányuló támadások hatására kénytelenek voltak hivatali működésüket beszüntetni, és sok esetben saját életük védelmében elmenekülni. Ilyen jelenségek Erdély-szerte előfordultak, a nemzetiségi vidékeken pedig döntővé váltak. A hivatalos személyek elleni lakossági fellépés hatására november végén például csak Aradon 69 olyan községi jegyző tartózkodott, akik hivatali helyükről kénytelenek voltak elmenekülni.

A közigazgatási alkalmazottakkal szemben elkövetett számos, sok esetben tettelességben megnyilvánuló sérelem veti fel annak a kérdését, hogy – még a román csapatok lefegyverzési intézkedéseit megelőző időben – a magyar rendvédelmi szervek miért nem voltak képesek ezeknek az eseteknek az elejét venni. Ennek oka abban keresendő, hogy a lakosság általános felindulása nemcsak az állami hivatali tisztviselők ellen, hanem a rendvédelmi szervek tagjai ellen is irányultak. Már az 1918-as év október–november hónapjaitól kezdődően voltak olyan értesülések, hogy, főleg a vidéki lakosság, a csendőrséggel szemben támadó magatartás tanúsít, melynek következményképp egyes csendőrök, sőt bizonyos esetekben egész csendőrőrsök szolgálati működése megbénult, illetve adott esetekben az állomány teljes erőszakos lefegyverzésére is sor került. Mindezen tények látszólagos ellentmondásban voltak azzal a helyzettel, hogy a csendőrség a nemzeti kormány rendelkezéseinek elfogadására kötelező esküt ekkora már letette, s így a nemzeti kormánynak mint a legfőbb közhatalóságok végrehajtó szerveként működni volt hivatva. Megállapítható tehát, hogy – legfőbbképpen a nemzetiségi vidékeken – a Károlyi-kormány által képviselt új rend nem tudta leszerelni a községek lakosságának feszült indulatait.¹⁹

Már 1918 novemberétől kezdve az ország megszállott területeiről naponta százzal érkeztek a Belügyminisztériumba magyar tisztviselők kérvényei, melyekben Budapestre vagy homogén magyar területre való áthelyezésüket kérték. A menekült tisztviselők ellátására vonatkozólag Nagy Vince államtitkár olyan tervezetet dolgozott ki, mely szerint a már a kormány által tárgyalás alá vett birtokpolitikai reform olyan területeket fog a kormány rendelkezésére bocsátani, hogy azokból nemcsak a mezőgazdasággal foglalkozó személyek földigényét fogja tudni majd kielégíteni, hanem mindezen túl jelentős földfeleslegekre is lehet majd számítani. A minisztertanács szándéka ezzel az intézkedéssel az volt, hogy egyrészt „megkönnyítse a menekült szellemi munkások elhelyezkedését, másrészt pedig tanult embereket sora-koztasson fel a mezőgazdák közé(?)”²⁰

1919 januárjában az Erdélyt megszálló román hatalom elérkezettnek látta az időt arra, hogy az erdélyi intelligencia tisztviselői rétege ellen megindítsa a harcot, melyet

¹⁹ *Kolozsvári Hírlap*, 1918. november 8. 5.

²⁰ *Aradi Hírlap*, 1918. december 12. 2.

a magyar kormányt legmagasabb szinten képviselő Főkormánybiztosi Hivatal felszámolásával kezdett meg. December folyamán MOȘOIU tábornok, a Kolozsvárt megszálló román haderő parancsnoka kezdetben csak a katonai vonatkozású ügyekben való hivatali eljárást tiltotta meg DR. APÁTHY ISTVÁN főkormánybiztos számára, majd a román parancsnokságon történő háromnaponkénti megjelenésre kötelezte. APÁTHY mindezekről jelentésben számolt be a budapesti kormánynak. Működését azonban egyre inkább ellehetetlenítették. MOȘOIU január 8-án az APÁTHYval való mindennemű hivatalos érintkezést is betiltotta. Végül 1919. január 15-én egy LUPU nevű román őrnagy „bolsevizmusnak szóval és nyomtatvány útján való terjesztésének” vádja, valamint a január 14-ei Cigányi eset²¹ miatt Apáthyt letartóztatta, és fegyveres katonai őrizet alatt Nagyszebenbe szállították, ahol július 22-én öt évi börtönbüntetésre ítélték. APÁTHY²² letartóztatását követően DR. GRANDPIERRE EMIL vette át a Főkormányzói Hivatal irányítását. Január 18-án délelőtt 9 órakor azonban RATA J. VASILE királyi százados egy szakasz román katona kíséretében a vármegyei házában működő Főkormánybiztosi Hivatal működését beszüntette. Ezzel gyakorlatilag megszűnt a magyar szupremácia Erdély felett.

A Consiliul Dirigent 1919 januárjában hozott II. számú törvényerejű rendeletének 4. §-a révén „az összes eddigi törvényhatósági és községi képviselőket feloszlatta, a megyék és községek autonómiáját felfüggesztette”. A vármegyék élére továbbá román prefektusokat nevezettek ki, akik a magyar tisztviselőktől, az I. Ferdinánd román királyra történő hűségeskü letételét követelték.²³ A magyar tisztviselők nagy többsége azonban, hivatkozva a belgrádi fegyverszüneti szerződésre, valamint a Hágai Nemzetközi Konvenció III. részének 45. cikkelyére, amely megtiltja, hogy „ellenséges hatalom a megszállott terület népességét hűségeskü letételére kötelezze”²⁴, az eskü letételét megtagadta. A prefektusok válaszul elbocsátással, elzárással, kiutasítással fenyegetőztek. A hűségesküt megtagadó tisztviselőket hivatali működésüktől eltiltották, állásukból elbocsátották, akik ezáltal minden illetményüktől és kilátásban lévő nyugdíjigényüktől elestek. Azon tisztviselőket pedig, kiknek állandó foglalkozása nem volt kimutatható, a román katonai parancsnokság kiutasította az ország területéről. Minden fenyegető szankció ellenére az erdélyi tisztviselők döntő többsége a hűségeskü letételét megtagadta.

²¹ Az engedély nélkül vasúton, a Szilágy vármegyei Zsibó felől Zilah irányába előrenyomulóban lévő 2-300 főnyi román haderőt Cigányi községnél a bepakolást végző 24. ezred SZÉKELY főhadnagy által vezetett egysége feltartóztatta. A harcok során 9 román katona esett el. Az akció értelmi szerzőjének a románok DR. APÁTHY ISTVÁNT tartották. Az esetet követően a Kolozsvári Román Nemzeti Tanács hivatalos értesítést adott ki, mely szerint a román megszálló csapatok parancsnoksága 900 ezer korona büntetést szabott ki a Kolozsvári Főkormánybiztosságra.

²² A bukaresti főhadbíróság későbbi felmentő ítéletét követően APÁTHY 1920 októberében Magyarországra repatriált.

²³ A hűségeskü szövegének egyik változata a következőt: „Én ..... esküszöm, hogy I. Ferdinánd román királyhoz és a kormányzótanácshoz hű leszek, az ország törvényeit megtartva, a hivatalommal járó kötelességeimet lelkiismeretes pontossággal teljesítem, a nép javára működöm és a hivatali titkot megőrzőm.” (HL Polg. dem 3. dob. 3457. f.)

²⁴ *A romániai magyar ... i. m. 65.*

Azok a tisztviselők, akik letették az esküt, annak pillanatától román állampolgároknak minősültek, s az elkövetkezőkben rájuk nézve a román törvények vonatkoztak. Azon magyar nemzetiségű tisztviselők, akik kényszer vagy egzisztenciális ok miatt a hűségeskü letétele mellett döntöttek, többsége sem kerülhette el idővel sorát, az elbocsátást. Nem ezen dolgozat tárgyát képezi az a már 1922 folyamán tapasztalható jelenség, hogy az esküt tett hivatalnokokat, miután beosztásukra román nemzetiségű alkalmazottat szerződtettek, állásukból elbocsátották. Az erdélyi és bánági pénzügyigazgatóságok alkalmazásában álló magyar nemzetiségű tisztviselőket 1922 októberében tömegesen bocsátották el, azzal súlyosbítva helyzetüket, hogy nyugdíjigényüktől megfosztották őket.²⁵

Impériumváltás a tisztviselői karban

A magyar hivatali alkalmazottaktól kivett vagy követelt hűségesküvel, illetve nyilatkozattal egy időben elkezdődött az új, önálló román közigazgatási rendszer kiépítésének folyamata. Ennek egyik első esete Gyulafehérvárott zajlott le, ahol még a román nemzetgyűlést megelőzően – november 20-án – a románok átvették a közigazgatást.

AUREL VLAD, a kormányzótanács pénzügyminisztere 1919 tavaszán kiadott rendeletében felhívást intézett a Magyar Királyi Pénzügyminisztérium alá tartozó hivatalok román nemzetiségű tisztségviselőihez. E rendeletben VLAD felhívta az érintett személyeket, hogy akár telefonon, akár írásban közöljék a nagyszebeni hivatalos szervekkel személyi adataikat és jelenlegi szolgálati beosztásukat abban az esetben, ha azt kívánják, hogy az erdélyi román kormány a későbbiekben foglalkoztassa őket. A rendeletben a miniszter kijelentette, hogy azok részére, akik átvételüket kérik a román kormány szolgálatába, a magyar állam szolgálatában eltöltött éveiket be fogják számítani, valamint biztosítják őket, hogy legalábbis azt a fizetést meg fogják kapni, amit addig kaptak. Hasonló értelmű rendeletet adott ki a polgári és katonai igazságügyi funkcionáriusok részére EMIL HAȚIEGAN, a kormányzó tanács igazságügy minisztere is.²⁶

A nagyszebeni kormányzótanács hivatalos lapja, a „Gazeta Officiale” tette közzé a román impériumnak a magyar igazságszolgáltatásra való kiterjesztéséről szóló határozatát is, amely deklarálta a román állam felségjogát az addig a magyar államhoz tartozó vármegyékre, mely területeken a bírói hatóságok működése 1919. március 6-a (!) után leválasztódik a magyar államtól, és a román állam bírói hatósága alá kerül. E vármegyék a rendelet szerint a következők: Alsó-Fehér, Beszterce-Naszód, Brassó, Csík, Kolozs, Fogaras, Hunyad, Maros-Torda, Udvarhely, Szeben, Szolnok-Doboka, Nagy-Küküllő, Kis-Küküllő, Háromszék, és Torda-Aranyos. A rendelet szerint – annak életbelépése napjától – a magyar Curia legfelsőbb bírói hatásköre a fenti területeken megszűnt. Mindazon ügyek elintézése, melyek fellebbezés folytán a

²⁵ *Brassói Lapok*, 1922. október 16.

²⁶ *Aradi Hírlap*, 1918. december 25. 6.

magyar Curiához voltak felterjesztendő, későbbi rendelkezésig függőben maradtak. Az összes igazságügyi hatóságok és bírói hivatalok a nagyszebeni román kormányzótanács igazságügyi főnökének felügyelete alá kerültek.

A kiadott rendelet, az anyagi jogszabályok, valamint a peres és peren kívüli eljárás szabályai tekintetében érvényben maradtak. A bíróságok ítélethozatalaik és egyéb érdemleges végzéseik szövegében a „törvény nevében” formula alkalmazását rendelték el. A bírói eljárások folytatólagos rendben, megszakítás nélkül működtek tovább.

A bíróságok hirdetményeit, melyeket addig a Budapesti Közlönyben voltak kötelesek közzétenni, a rendelet életbelépése napjától a „Gazeza Officiale”-ban kellett közzétenni. Az Igazságügyi Orvosi Tanácstól, valamint az Országos Vegyelemző Hivaltól addig beszerzett szakvéleményeket a rendelet életbelépése napjától a Bukaresti Jogorvosi Intézettől, a Budapesti Felső Állatorvosi Iskolától beszerzett vélemények pedig a Bukaresti Felső Állatorvosi Iskolától kellett beszerezni.

Az igazságügyi szervek tagjai (bírók, államügyészek, ügyvédek, közjegyzők, stb. ...) szintén kötelezve voltak a hűségeskü letételére. Akinek azonban vallásos meggyőződésével ellenkezett az eskü letétele, az helyette ünnepélyes fogadalmat tehetett. Az ünnepélyes fogadalom szövege abban különbözött az eskü szövegétől, hogy az Istenre történő hivatkozás helyett benne a „becsületemre és lelkiismeretemre fogadom” szerepelt benne, az eskü szövegének utolsó mondatának elhagyása mellett.

A rendelet további része megszabta, hogy aki a hivatalos fogadalmat nem tette le, az elvesztette hivatalát, és nyugdíjigényét a román állam nem ismeri el. Ez a szabály egyaránt vonatkozott az ügyvédekre, közjegyzőkre, valamint az egyéb állandó szakértőkre. A rendelet megállapította továbbá, hogy az összes igazságügyi hivatalokban (bíróságok, államügyészségek, közjegyzői hivatalok, stb. ...) a hivatalos és társalgási nyelv a román. A bírák, államügyészek és igazságügyi szakértők a román nyelvet 12 hónap alatt, az ügyvédek és közjegyzők pedig hat hónap alatt voltak kötelesek a rendelet szerint elsajátítani.²⁷

A „Monitorul Oficial”-ban közzétett 1674. számú miniszteri rendelet szerint az igazságügyi alkalmazottak esetében az egyéves határidő leteltét követően a román nyelvet szóban és írásban tökéletesen el nem sajátító tisztviselőket állásukból el kellett bocsátani. A bírósági területen az ügyvezetés nyelvül a román nyelv haladék nélküli bevezetését szabták, azzal a kiegészítéssel, hogy „az állam nyelvét nem bíró tisztviselőket más, alkalmas és az állam nyelvét bíró munkaerőkkel helyettesítesse- nek.”²⁸

A létrejövő Nagy-Romániában az anyanyelvi nyelvhasználat alkalmazhatóságának elve igen hamar kikopott az igazságszolgáltatás gyakorlatából. I. T. FLORESCU igazságügyi miniszter 1922 májusában a bírósági tárgyalások nyelvhasználatának rendszerét azzal az indokolással változtatta kizárólag román nyelvűvé, hogy „az állam nyelvének

²⁷ *Székekely Újság*, 1919. február 27. 1.

²⁸ A „*Monitorul Oficial*” 69. számában megjelent rendeletet *A romániai magyar kisebbség sérelmeinek gyűjteménye* című dokumentum 1922 október havi beszámolója közli (MOL K 28 – 10t. 20. f.)

tudása fontosabb, minthogy a bíró a tárgyaló felek nyelvét értse, vagy a helyi jogelveket ismerje”. A miniszter ezen intézkedésével összhangban az addig magyar nyelven hozott ítéletek végrehajtását is felfüggesztették, és a bíróságokat új, román nyelvű ítéletek meghozatalára kötelezték.²⁹ Ezzel összhangban az ügyvédi kamarák üléseinek tárgyalási nyelvül szintén a román nyelvet jelölték meg.³⁰

A román impériumnak a magyar igazságszolgáltatásra tervezett kiterjesztésével egy időben a román kormányzótanács a magyar állam néptanítóit és tanárait is a román impérium alá helyezte. VASILE GOLDIȘ e tárgyban kiadott rendelete szerint 1919. február 28-ig voltak kötelesek a magyar tanítók és tanárok a hűségesküt letenni, ellenkező esetben állásuk elvesztése fenyegette őket.³¹

Erdély közigazgatása románok általi átvételének szándéka veti fel azt a kérdést, hogy tulajdonképpen hány megfelelő kvalifikációval rendelkező, román nemzetiségű hivatali alkalmazott volt ekkor Magyarországon, illetve a románok által követelt 26 erdélyi és kelet-magyarországi országrész-területen. A közigazgatás átvételének kérdése és annak gördülékeny keresztülvitele, de még annak szándéka is a románok számára nem csekély akadályokba ütközött, mivel a közigazgatásnak „románná történő” átalakításában elsősorban a már meglévő román funkcionáriusokra lehetett csak számítani. Érdekes tehát megnézni, hogy milyen arányban oszlik meg a román és a más nemzetiségű hivatalnokok száma. A statisztika, a románok által követelt 26 kelet-magyarországi vármegye területére vonatkozik.

A vármegyék központjaiban 843 tisztviselő teljesített szolgálatot, akik közül 31 volt román. A járásokban a 673 közigazgatási tisztviselő között 40 volt román; a 833 körjegyző közül pedig 257. A szabad királyi városok tisztviselői karában 566 tisztviselő közül 1 volt román, a kisebb városokban ugyanakkor 1087 fő közül 93 volt román.³²

A pénzügyi szakterületen (igazgatóságok, adóhivatalok stb. ...) 856 tisztviselő közül 51 fő vallotta magát románnak. A bíróságokon 800 bírósági funkcionárius közül 50 volt román. 5658 köztisztviselő közül tehát összesen 523 fő volt román a vármegyék területén.

²⁹ *Ellenzék*, 1922. május 27. 2.

³⁰ *Nagybányai Hírlap*, 1922. június 11.

³¹ *Székegy Újság*, 1919. február 27. 1.

³² *Kolozsvári Hírlap*, 1919. január 15. 15. Az összeállítás alapjául az 1910. évi Tiszti Név- és Címtár szolgált. (Magyarország Tiszti Cím- és Névtára XXIX. évfolyam Budapest, 1910.) A címtár az általa közölt nevek nemzetiség szerinti bontását nem tartalmazza, így a fenti adatok névelemzés módszerével lettek az egyes kategóriákba besorolva. Az adatok így csak tájékoztató jellegűek, és csak nagyságrendeket közvetítenek.

A vármegyei és városi összes törvényhatóságok hivatali alkalmazottai nemzetiségi megoszlás szerint³³:

Vármegye	Magyar	Nem magyar	Összes
Alsó-Fehér	152	25	177
Arad	126	18	144
Békés	107	5	112
Beszterce-Naszód	91	25	116
Bihar	297	17	314
Brassó	126	5	131
Csanád	99	2	101
Csík	108	2	110
Fogaras	41	18	59
Háromszék	115	1	116
Hunyad	240	27	267
Kis-Küküllő	87	11	98
Kolozs	140	10	150
Krassó-Szörény	169	82	251
Máramaros	169	10	179
Maros-Torda	129	5	134
Nagy-Küküllő	145	16	161
Szatmár	240	3	243
Szeben	132	56	188
Szilágy	125	4	129
Szolnok-Doboka	171	12	183
Temes	209	19	228
Torda-Aranyos	109	19	128
Torontál	301	32	333
Udvarhely	98	1	99
Ugocsa	44	--	44
Összesen	3.770	425	4.195
Összesen (%)	89.86%	10.13%	100%

Az egyes járásokban szolgálatot ellátó román tisztviselők száma összesen a következő: 7 főszolgabíró, 15 szolgabíró, 3 közigazgatási gyakornok és 15 írnok.

A bíróságnál 1940 joggyakornok közül 156 volt román.³⁴

Az ügyvédek száma nemzetiségi megoszlás és ügyvédi kamarák szerint³⁵:

Ügyvédi kamarák	Magyar	Román	Egyéb	Összesen
Aradi	281	91	46	418
Brassói	92	43	12	147
Kolozsvári	245	96	21	362
Máramarosszigeti	200	4	29	233

³³ Forrás: Magyarország Tiszti Cím- és Névtára. (XXIX. évfolyam)

³⁴ *Kolozsvári Hírlap*, 1919. január 15. 15. Az összeállítás alapjául az 1910. évi Tiszti Címtár szolgált. (Magyarország Tiszti Cím- és Névtára XXIX. évfolyam Budapest, 1910.)

³⁵ Forrás: Magyarország Tiszti Cím- és Névtára. (XXIX. évfolyam)

Marosvásárhelyi	201	35	11	247
Dicsőszentmártoni	86	69	3	158
Nagyvárad	270	44	29	343
Szatmárnémeti	143	17	18	178
Temesvári	231	129	37	397
Összesen	1749	528	206	2483
Összesen (%)	70.43%	21.26%	8.29%	100%

Itt indokolt foglalkozni azzal a kérdéssel, hogyan alakult az újonnan kinevezett erdélyi jegyzők képzésének rendszere. A tényleges impériumváltásig, tehát 1918-ig Magyarországon 3800 községi jegyző működött, mely közül több mint 600 román nemzetiségű volt. A jegyzői képzésre történő beiratkozás feltétele ebben az időben 6 vagy 8 gimnáziumi osztály elvégzését igazoló bizonyítvány és egy évi jegyzőségi gyakorlat volt. Ezen feltételek teljesítése esetén – vallási és nemzetiségi megkülönböztetés nélkül – lehetett a képzésre jelentkezni. (A jelentkező szegénységi bizonyítvány alapján állami segélyben is részesülhetett.) A román állam hivatalos lapja (*Monitorul Oficial*) 1922. évi 110. száma (5194. o.) ezzel szemben a jegyzői képzés megváltozott feltételei kapcsán közölte, hogy a jelöltnek a következő kritériumoknak kellett megfelelnie: román nemzetiség, 21 és 40 év közötti életkor; igazolás, hogy az újoncozási törvénynek eleget tett; népiskola elvégzését igazoló bizonyítvány; előjárósági bizonyítvány a „jóerkölcsről” és választhatóságról; valamint egy nyilatkozat, hogy a betöltendő tisztséget 5 éven keresztül el fogja látni. Megállapítható tehát, hogy az első és legfőbb kritérium a román nemzetiséghez való tartozás volt, valamint, hogy az új képzés révén jegyzői munkakörbe kerülő állami alkalmazottak szakmai színvonala, előképzettsége jelentősen csökkent az előző időszakhoz képest.³⁶

A magyarság azonban a községfőnöknek nemcsak a jegyzői tisztségeiből szorult ki, de még a legalacsonyabb állami szintű tisztviselői helyek betöltésére sem nyílt lehetősége. Az életbelépő új szabályozások alapján egy egyszerű vasúti forgalmi tisztképző intézetbe való felvételnek is első számú kritériuma a román nemzetiséghez való tartozás volt. A távíró tisztképző iskolába való felvétel szintén előfeltételül szabta a jelentkező román nemzetiségét.³⁷

A román katonaság által megszállt területeken a magyar feliratok eltávolítása kapcsán is születtek intézkedések. Ezen intézkedések közül az egyik legkorábbi Vajdahunyadon született 1919. január 11-én, ahol a várost megszállva tartó román csapatok parancsnoka négy napos határidőt szabva elrendelte, hogy Vajdahunyad városában és a járásban csakis román nyelvű cégtáblák és feliratok alkalmazhatók. A rendelet hatálya kiterjedt a helyi hatóságokra, kereskedőkre, azok mindenféle felirataira, cégtábláira. Déván ilyen általános érvényű rendelkezés nem történt, de a ható-

³⁶ A jegyzői tanfolyamra való jelentkezés feltétele megegyezett a hivatalozóktól 1920 előtt megkövetelt előképzettséggel.

³⁷ *Vitiorul*, 1922. szeptember 20. (A jelentkezés további feltétele volt még: vasúti forgalmi tisztképzés esetén négy, távíró tisztképzésre való jelentkezés esetén két középiskolai osztály elvégzése. A román nemzetiség kritériumának természetesen a „*naturalizáltak*” (született románok, akik valamely idegen állampolgárság kötelékéből kilépve a román állam kötelékébe léptek át) is megfelelték.

ságok feliratait román szövegű feliratokra cserélték le. A vármegyházán elhelyezett tábla felirata a következő volt: „Prefektura Comitatului Hunedoarei”. A vármegyházára ezzel egy időben pedig felkerült a román nemzeti lobogó.³⁸

A román impérium berendezkedését és a magyarsághoz való intoleráns viszonyulását mi sem mutatja szemléletesebben, minthogy a hivatali ügyintézés nyelvének nyomatékossítása érdekében táblákon, feliratokon hívta fel a közvélemény figyelmét az államnyelv kizárólagos alkalmazásának gyakorlatára. Számtalan feljegyzésben olvasható, hogy hivatalos helyiségekben „Vorbiți românește!” (Beszélj románul!) vagy „Esta interzis a se vorbi altalimba da cat cea aficiala!” (Tilos más nyelven beszélni, mint a hivatalos [értsd: román]!) felirat volt olvasható.

A magyarság és a magyar nyelv közigazgatási és magánszférából történő kiszorításának eszközei a jogi szabályozás és a megbélyegzés közötti igen széles skálán mozogtak. Szomorú tapasztalni, hogy román nyelvű erdélyi lapok álltak a magyarság elleni diszkrimináció szolgálatába. Nem példa nélküli az az általuk (is) képviselt gondolkodás, mely szerint „a magyar nyelvnek semmi keresnivalója sincs népünk [mármint a román nép] használatában és kultúrájában. Nem szabad tűrni – írja a cikkíró –, hogy a románok körül mások is ismerjék [a magyar nyelvet], mint [...] az állami Siguranța³⁹ detektívjei, s azok is csak a magyar kémek, csempészek, hamisítók, összeesküvők felfedezése céljából.” A magyar nyelvet ugyanezen cikk a „gonosztevők [...] tolvajnyelvének” definiálta, amelynek üldözése a rendőrség hivatalos tennivalói közé tartozik.⁴⁰

A közigazgatás átvétele folyamatában a kormányzótanács 1919 január elejére az erdélyi vármegyéek többségének élére román prefektust nevezett ki. Eddig az időpontig tíz erdélyi vármegye élére került román prefektus. Az új román közigazgatási rendben a megyeszékhelyek a régiék maradtak. Az újonnan kinevezett személyek a magyarság körében nagy felháborodást keltettek, mivel valószínűnek látszott, hogy a kinevezések nyomán a közigazgatás teljes és tényleges átvétele is be fog következni. A megszálló román seregek parancsnoksága továbbá elrendelte azt is, hogy az újonnan kinevezett prefektusok, mint a vármegyei közigazgatás legfőbb szervei, a megszálló csapatokkal szoros együttműködésben járjanak el a rend fenntartásában és a közbiztonság megőrzésének érdekében.⁴¹

A román impérium 1919 február közepétől kezdődően az általa megszállt területek román nemzetiségű lakosságát sorozás alá vette. Így Maros-Torda vármegye kinevezett prefektusa, DR. SUCIU február 12-én bocsátotta ki azokat a sorozási hirdetményeket, melyek szerint Maros-Torda, Csík és Kis-Küküllő vármegyéből, valamint – külön kiemelve – Marosludasról, Hosszúaszórról, Erzsébetvárosról és

³⁸ *Aradi Hírlap*, 1919. január 14. 2.

³⁹ Román állambiztonsági szolgálat.

⁴⁰ A *Gazeta Lugojului* cikkét idézi a Népies Irodalmi Társaság által a miniszterelnökhöz címzett *A romániai magyar kisebbség sérelmeinek gyűjteménye* című dokumentum 1922 október havi beszámolója (MOL K 28 – 10t. 17. f.)

⁴¹ *Kolozsvári Hírlap*, 1919. január 8. 4.

Radnótról az 1896–1898-as évfolyambeli román nemzetiségű katonaköteles férfiakat bevonulásra szólította fel.⁴²

Rendelkezési és törvénykezési ügyek vonatkozásában a román szervek már szintén igen korán megkezdték működésüket. A román katonai hatóságok által bevezetett statáriális rendeletek révén tehát igen korán születtek az új eljárásoknak megfelelő bírósági ítéletek is. 1919. február 6-án, a VII-ik román hadosztály bírósága meghozott ítéletében DR. FÁBIÁN dési lakost beszállásolás megtagadása miatt 1000 lej pénzbüntetésre; Tîgerianu oravicai munkást egyenruha jogtalan viseléséért és csalásért egy évi börtönre; román zászló letépéséért pedig PRICOP GAVRILÁT és ILIE SIMONT 500 lej pénzbüntetésre, ugyanezért a büntetért a magyar nemzetiségű SZABÓ JÁNOST hat hónapi, KOHN ISTVÁNT és SZABÓ FERENCET pedig három hónapi (!) börtönbüntetésre ítélték.⁴³

Egy másik rendeletében a kormányzótanács pedig azt közölte, hogy azokon a helyeken, ahol addig az istentiszteletek alkalmával, az Osztrák-Magyar Monarchia uralkodójáért, Magyarország királyáért, FERENC JÓZSEFÉRT, később IV. KÁROLYÉRT imádkoztak a hívek, ezután I. Ferdinánd román királyért kell imát mondani.⁴⁴

Kivándorlás és menekültügyi kérdés

Az erdélyi magyar köztisztviselők társadalmi struktúrájának lebomlási folyamata, ahogyan a bemutatott esetek is érzékeltették, az elszakított országrész-területeken jelentős társadalmi változásokat eredményeztek. A megszállók által az erdélyi magyarság elleni, de kiváltképpen, a köz alkalmazásában álló személyek ellen alkalmazott intézkedések demográfiailag mérhető változásokat eredményeztek, amelynek következményeként egyrészt, mint társadalmi problémát, állami szintű rendezéssel volt szükséges orvosolni a Magyarországra menekültek esetében, másrészt pedig – az ugyanebben a körben jelentkező –, egyéni, emberi sorsok tekintetében bekövetkezett törés miatt, a létrejövő társadalomlélektani problémákra is megoldást kellett találni.

1918 novemberében a cseh, szerb és román csapatok megkezdték az antant által számukra kilátásba helyezett magyarországi területek megszállását. Már a főhatalomváltás kezdeti szakaszában jellemző gyakorlata volt az újonnan berendezkedő román impériumnak, hogy – a korábbiakban már részletesebben ismertetett technikák révén – hatalmi eszközeinek felhasználásával igyekezett a magyar polgári igazgatás minden szintjén a hatalmat átvenni, valamint a rendészeti szervek valamennyi ágazatában saját fegyveres testületeit felállítani, alkalmazásba venni. Ez a folyamat a magyar igazgatás rendszerét alapjaiban érintette. Erdély és a kelet-magyarországi országrész területén, a megszálló román hatalom katonai-politikai berendezkedésével szinte egyidejűleg indult meg az a folyamat, melynek keretében a terület, különösen a városok határozott magyar etnikai jellegét – a magyarság elül-

⁴² *Kolozsvári Hírlap*, 1919. február 12. 3.

⁴³ *Kolozsvári Hírlap*, 1919. február 6. 5.

⁴⁴ *Ellenzék*, 1919. január 31. 3.

dözése révén – erőszakosan meg kívánták változtatni. A kényszerhatások alkalmazása vagy a magyarság megtagadását, vagy a lakóhely kényszerű elhagyását eredményezték. A kiutasítások már a megszállás első időszakában megindultak, de nagyobb arányokat tulajdonképpen csak a Tanácsköztársaság bukását követően, valamint a békeszerződés aláírása után öltöttek. Ettől az időponttól kezdve a román megszálló hatalom katonai és polgári igazgatási szervei rendszeresen utasították ki elsősorban a magyar tisztviselőket, majd mindazokat, akiknek tartózkodási helye egyben nem születési helye, s végül azokat is, akik a megszállott területen születtek ugyan, de a huzamosabb tartózkodást nem tudták igazolni. Az így érintettek leginkább az intelligencia, az állami hivatalnokréteg, a hadifogságból hazatért katonák és a diákok közül kerültek ki. Automatikusan kiutasítás alá estek továbbá azok, akik 1913. január 1-je után költöztek az érintett területre.

Az elvándorlási okok tekintetében egy eddig alig kutatott tényezőt is számba vehetünk. Kelemen Lajos a korszakot kutató egyik elemző írásában⁴⁵ hívja fel a figyelmet arra a körülményre, hogy a tisztviselői osztály nőtagjainak (értsd: feleségeinek) ideges, türelmetlen viselkedése miatt számos magyar tisztviselő választott új lakhelyet magának. Ennek okaként azt állapíthatjuk meg, hogy mivel a bevonuló nagyszámú román tisztviselőknek és katonatiszteknek a román hatóságok lakásokat, lakrészeket rekviráltak, ez gyakorta okozott súrlódásokat a „kedvezményezett” és „szállásadója”, illetve annak családtagjai között. Azon polgári családok nőtagjai pedig, akiknek lakásából ily módon egy-két szobát elrekviráltak, megszokott kényelmét szűkebb keretek közé szorítva, mind inkább sürgették a Magyarországra, lehetőleg Budapestre történő költözést.

Bizonyos esetekben a román hatalom átmenetileg kényszerű volt a magyar hivatali adminisztráció személyzetét alkalmazásban tartani, illetve az alá kényszeríteni, mivel annak felváltására nem állt rendelkezésére megfelelő szakképzettséggel bíró román hivatali alkalmazott. Ennek érdekében a kényszer alkalmazását is megengedhetőnek tartották. Az erre szolgáló leggyakrabban alkalmazott eszköz a botbüntetés és a román királyra történő hűségeskü kikényszerítése volt. A hűségeskü letételének pillanatától a tisztviselők román állampolgárnak minősültek, s az elkövetkezőkben rájuk nézve a román törvények vonatkoztak. Az így lett román tisztviselőkkel a román állam szabadon rendelkezhetett, s szabadon dönthetett afelől, hogy munkarendjét hol veszi alkalmazásba. Ez gyakran jelenthette a Moldvába vagy Havasalföldre való hivatali áthelyezést. A szabályozás szerint az esküt tevő tisztviselők minden addigi illetményeikkel és jogaikkal kerültek átvételre, azon további megkötéssel, hogy a magyar kormány által számukra hozott rendelkezéseket nem fogják elismerni, illetve a magyar kormánnyal való minden szintű kapcsolataikat megszakítják. Aki ezt elmulasztotta, az véleményük szerint hazaárulást (!) követett el. Rendeletben fogalmazták meg továbbá mindazokat a szankciókat is, amelyeket a hűségeskü letételét megtagadó tisztviselőkkel szemben alkalmaztak. Ezek szerint a hűségeskü megtagadó tisztviselőket hivatali működésüktől eltiltották, állásukból elbocsátották,

⁴⁵ KELEMEN LAJOST idézi SAS PÉTER: *A politikus Kás Károly* c. munkájában (8. o.).

továbbá azok minden illetményüktől és kilátásban lévő nyugdíjigényüktől elestek. Mindezen kívül azon volt tisztviselőket, kiknek állandó foglalkozása nem volt kimutatható, a román katonai parancsnokság kiutasította az ország területéről.

Az önkéntesen távoztak, az ún. repatriáltak vagy optások, illetve eltávozásra kényszerítettek, az ún. expatriáltak döntő többsége Magyarországra távozott.

A román állam az elsősorban a magyar adminisztráció, a helyi magyar intelligencia rétege elleni fellépésének eredményeként 1918-tól kezdve utasított ki magyar nemzetiségű személyeket Románia területéről. A kitoloncolás indoka rendkívül változatos volt, melyek közül érdekességként megemlíthető, hogy számos esetben a kiutasítás okának megjelölésekor arra hivatkoztak, hogy „megállapítást nyert, hogy a magyar irredenta terror (!) már megkísérelte behálózni Horthy ügynökeivel a fővárost (értsd: Bukarestet) és a többi városokat. Egyes sajtóhíradások pedig arról számoltak be, hogy „több mint 60000 olyan volt erdélyi magyar tért vissza Erdélybe, akik lemondottak a román állampolgárságról, [s akikkel szemben] a hatóságok súlyos bizonyítékokkal rendelkeznek, melyek igazolják, hogy Románia ellenségei hatalmas kémkedési és provokáló szervezettel bírnak.” Minderre hivatkozva a román kormány elhatározta, hogy „drasztikus eszközökhöz fog nyúlni, s nagyszámú alkalmatlan egyént (sic!) fog a határon átűzni.”⁴⁶ Különös hangsúlyt kap ez az intézkedés annak fényében, hogy a román hivatalos szervek igyekeztek intézkedéseiket összehangolni a csehszlovák és jugoszláv szervek intézkedésével, s így a kisantant országok összehangolt módon léptek fel a magyarság tisztviselői rétege ellen.⁴⁷

Az Erdély területéről kiutasítottak kálváriája nem vezetett egyenes úton Magyarország irányába sem. A román király koronázása kapcsán kiutasított nagyszámú magyarság eltávolításának eljárása 24 órás határidőt szabott az ország területének elhagyására. A kiutasított és határra toloncolt személyek közül azokat, akik nem rendelkeztek magyar útlevéllel, a magyar hatóságok nem engedték át a határon. Magyar álláspont szerint azért nem vették át a kiutasítottakat, mert a trianoni békeszerződés értelmében mindazok, akik a béke ratifikálása előtt egy évvel már Romániában tartózkodtak, automatikusan román állampolgárok lettek (ez magyar érdek volt, hogy a kiutasítottak számát a lehetőségekhez képest igyekezzen csökkenteni). Ezzel párhuzamosan pedig Románia mindazokat, akiket az 1919–1920-as években kényszereszközökkel a családjuktól elszakítottak (az előző bekezdés 60 ezres adata erre a

⁴⁶ A bukaresti *Inpreptarea* c. lapot (1922. szeptember 22-i lapszám) idézi *A romániai magyar kisebbség sérelmeinek gyűjteménye* című dokumentum 1922 október havi beszámolója (MOL K 28 – 10t. 15. f.)

⁴⁷ A román kormány a belpolitikai pártharcok leszerelése érdekében már ekkor szívesen használta az ún. „magyar kártyát.” Rendkívül sajtóságos módja volt a kiutasításoknak az az eljárás, hogy az egyes infrastrukturális eszközök (hidak, viaduktok, felüljárók, vasútforgalmi összekötők) meghibásodása, működésképtelenné válása, megsemmisülése esetén a király elleni merényletre készülők és összeesküvők konspirációját látta, amelyet egyértelműen a magyarság köreihez kapcsolt. Ennek következményeként számos esetben került sor az „idegenek kiűzésének szükségesszerűsége” okán a bűnbaknak kikiáltott magyarság egyes tagjainak kiutasítására. Erre kínálkozó alkalmat adott az 1922. október 22-i koronázás, amelynek apropóján a román kormány által kiadott 762–1922. számú államrendőrségi rendelet a „gyanús idegenek” kiutasítását tűzte ki feladatul, amelyet egyértelműen a magyarság egyes elemeinek eltávolítására igyekezett a román állam felhasználni.

szegmensre vonatkozik) és önkényesen expatriáltak magyar területre, idegenként kezelték. „Valóságos labdajáték folyik most a román-magyar határon az állampolgárságuktól megfosztott európai fehér emberekkel” – írja 1922. október 22. számában a Keleti Újság a kialakult helyzet kapcsán.

Az „embervadászat” Erdélyben valóságos pánikot okozott. A román biztonsági szolgálat, a Siguranța naponta százával szedte össze az „idegeneket” az utcáról és a különböző munkahelyekről, és szállította őket a toloncállomásokra. A kiutasítottak között a román állampolgárságot már megszerzett vagy azért már folyamodott személyek is voltak, válogatás nélkül. A Halmi és Kürtös határállomások magyar és csehszlovák hatóságai – más-más indokból ugyan – azonban nem fogadták be automatikusan a kiűzötteket.

A román kormány által kiutasított személyeket az erre a célra összeállított, úgynevezett menekültvonatokon toloncolták tehát a határra, amelyeket – rajtuk a „szerecsébbekkel” – a határállomásokról nagyobb, főleg fővárosi tároló pályaudvarokon helyeztek el. Az így előállított súlyos menekültügyi helyzet szükségessé tette a kormányzat központi beavatkozását. A kezdetben létrejövő menekültügyi kormánybiztosság azonban nem tudott megbirkózni az így előállt igen kritikus helyzettel. 1919 szeptember folyamán a kormány felállította a Békeelőkészítő Iroda úgynevezett erdélyi csoportját, amely az 1921. április 28-án tartott minisztertanácson az összes menekültek ügyeinek intézésére, a menekültek segítésére, támogatására PETRICHEVICH HORVÁTH EMIL vezetésével Országos Menekültügyi Hivatallá (OMH) alakult. Az OMH csúcsszerve az Országos Menekültügyi Tanács volt, amely területi alapon három főosztállyal rendelkezett.⁴⁸ Feladata volt a menekültek élelmezése, közszükségleti cikkekkel való ellátása, lakáshoz, álláshoz juttatása, átképzése, jogvédelmük, gyógykezelésük megszervezése és minden olyan intézkedés megtétele, amely végső soron a menekültügy végleges megszüntetését célozta.

Összességében megállapítható, hogy az elszakított területekről 1918. november 30-a és 1924. június 30-a között 350 ezer menekült érkezett a maradék országrészt területre. Az adott időszakban érkezett menekültek területi bontás szerinti számadatai a következők:⁴⁹

A menekülés éve	Erdély és Kelet-Magyarország	Felvidék	Délvidék	Nyugat-Magyarország	Összesen
1918	40.952	12.373	5.459	499	59.283
1919	33.551	57.783	19.239	576	111.149
1920	79.773	31.606	10.551	112	122.042
1921	19.879	1.722	4.023	34	25.658
1922	13.651	2.310	4.705	---	20.666
1923	7.536	852	541	---	8.929
1924	1.693	195	385	---	2.273
Összesen	197.035	106.841	44.903	1.221	350.000

⁴⁸ A három területi főosztály: a Kelet-, Észak-, és Dél-Magyarországi Főosztály, amelyek az erdélyi menekülteket segítő ügyosztályból alakultak meg. A három főosztály megalakítása után jött létre az ún. segélyezési főosztály.

⁴⁹ PETRICHEVICH: *Jelentés...* i. m. 37. (A könyvben szereplő táblázat az évenkénti összesítő adatok tekintetében pontatlan számadatokat ad meg!)

A területében jelentősen megcsökkentett ország, amelyet a háború és a forradalmak kora gazdaságilag is a működésképtelenség határára taszított, igen nehezen tudott megbirkózni a menekültek e jelentős tömegével. A legalapvetőbb problémát a menekültek elhelyezése és élelmezése jelentette. A lakhatási körülmények kialakításának egy igen sajátos módja a vidéki és Budapest külvárosi pályaudvarokon létrehozott vagonvárosok voltak, amelyek éveken keresztül jelentettek otthont a határon túlra került területekről érkező menekültek számára. Az ország területén található budapesti és vidéki úgynevezett vagonlakók száma, az évi legmagasabb számadatot alapulvéve, a következőképpen alakult:⁵⁰

Év	Budapesten		Az ország egész területén	
	vasonok száma	vasonlakók száma	vasonok száma	vasonlakók száma
1920	1.540	3.840	4.137	16.500
1921	1.231	4.213	4.617	16.098
1922	531	1.480	2.708	7.600
1923	146	365	1.268	3.834
1924	124	310	898	2.694

1924-ben a főváros az elszakított országrész-területekről érkező, addig vagonvárosokban elhelyezett menekültek jelentős részét, és azok családtagjait az Augusztai- és Bocskay-telepre költöztette

⁵⁰ PETRICHEVICH: *Jelentés ...* i. m. 38–39.